

FRIHED UNDER ANSVAR

OM LIBERALISMEN OG DENS MULIGHEDER

af Carsten Ploug Olsen

DEN FRIE TANKE OG DEN FRIE VILJE

Spørgsmålet om den frie viljes realitet eller ikke-realitet, har optaget filosoffer i århundreder. Personligt er jeg overbevist om ikke alene den frie viljes eksistens, men også den frie tankes do., som grundegenskaber ved mennesket, og jeg skal prøve at argumentere for min opfattelse ved et lille tankeeksperiment: Forestil dig, at du står i en valgsituation, hvor du skal vælge, om du vil gå ned på gaden eller ej. Først overvejer du for og imod, og træffer derefter din beslutning. Tilhængere af opfattelsen om den frie viljes eksistens vil sige, at du kan træffe denne beslutning og udføre denne handling i frihed, mens modstandere kan hævde, at det er forudbestemt, hvad du vil gøre. Lad os prøve at følge modstandernes tankegang: Hvis du vælger at gå ned på gaden, er det forudbestemt, og hvis du vælger at blive hjemme, er det forudbestemt. Men da man så samtidig må hævde, at det er forudbestemt, hvordan du vil tænke (overveje), da din tanke er grundlaget for din handling, kan hverken tanke eller vilje være frie. Påstår man dette, må man imidlertid samtidig afvise den selvstændige personligheds og dermed livets eksistens.

Et andet argument imod den frie tankes og viljes eksistens er, at vi kun tænker og handler som følge af de faktorer, der påvirker os (den Newton'ske årsag/virkning-model). Men dette er i virkeligheden et argument, der er identisk med forudbestemmelses-teorien, da alt da, logisk set, må være "forudbestemt" som følge af en første begyndelse engang i tidernes morgen. Den Newton'ske "urværk-model" (at alt sker som følge af påvirkning) forudsætter, for ikke at havne i det filosofferne kalder "den uendelige regress" (en uendelig kæde af årsager, uden en første årsag, en første årsag, som imidlertid er nødvendig for at begrunde de efterfølgende årsager/virkninger-et uløseligt paradoks), en første begyndelse, hvorefter alt udvikler sig med absolut nødvendighed efter en "streng". I denne model er det ikke nødvendigvis en gud, der har skabt denne første begyndelse, en gud, der har "sat urværket i gang", men snarere det vi kalder naturlove (fx ved "the big bang"), der skaber udviklingen. Alt må da ske nøjagtig som det sker, uden mulighed for ændringer i forhold til den oprindelige "plan". *Men den selvstændige personligheds og dermed livets eksistens gør dette umuligt!*

I det ovenstående forudsætter jeg, at den selvstændige personlighed og livet er en realitet. Jeg argumenterer altså for den frie tankes og viljes eksistens ved at henvise til andre begreber. I virkeligheden kunne man også gå den modsatte vej, og starte med følgende udgangspunkt: Tankens eksistens. At tanken eksisterer, er der vel ingen, der vil betvivle. Selve det at betvivle tankens eksistens er et udtryk for en tanke. At tanken er selvstændig kan ud fra almindelig sund fornuft heller ikke betvivles. (At hævde, at tanken ikke er selvstændig strider mod facts som alle kan opleve. Et logisk argument: Hvis min tanke ikke tilhørte netop mig, ville jeg ikke være mig. Men da jeg faktisk er mig, (jeg=jeg) er min tanke min selvstændige, personlige tanke). Når tanken er selvstændig, er den også fri. Man kan ikke forestille sig en selvstændig tanke, som ikke samtidig er fri. Hvis dette skulle være tilfældet, ville der være noget udenfor tanken, som skulle bestemme tankens funktion, og dermed ville den ikke være selvstændig. Hvis tanken er fri, er viljen også fri. Hvis tanken var fri og viljen ufri, dvs at der var noget udenfor viljen (som ikke var den frie tanke), der skulle bestemme viljens funktion, ender vi igen ved en situation, som strider mod al erfaring. Alle kan vel tilslutte sig, at vi handler ud fra vore tanker. Eksistensen af impulser, dvs handlinger uden forudgående tanker (som hos dyrene), kan ikke modbevise dette. Men eksistensen af tankebaserede handlinger og impulser, som alle mennesker kender, viser henimod en situation, hvor vi må erkende at vi så at sige er halvt "dyr" (impulser), halvt "ånd" (tankebaserede handlinger og tanker i det hele taget).

I øvrigt kan det, med henvisning til mit første forsøg på at argumentere for tankens og viljens frihed (det primært negative argument) siges, at når det således (måske) er godtgjort, at tanken og viljen er frie, følger den selvstændige personligheds eksistens og dermed livets logisk heraf. Den frie tanke og den frie vilje kan vel siges at være identiske med den selvstændige personlighed og dermed livet. Vi startede altså med det udgangspunkt at tanken eksisterer, og kom til at den dermed var fri og selvstændig, derfra til viljens frihed, og til sidst til den selvstændige personligheds og livets eksistens. Dermed bliver, når vi sammenholder start- og slutpunkt, tanke og liv til nært

beslægtede fænomener.

DET LIBERALE MENNESKESYN, OG DET ORDNEDE, LIBERALE SAMFUND, SOM JEG SER DET

Tankens og viljens frihed er liberalismens fundament. At se mennesket som et principielt frit, selvstændigt, unikt individ af umistelig værdi er essensen af liberalismen. Her er mennesket i centrum, hvorimod det fx i socialismen er systemet, der er i centrum. Hvor man i socialismen koncentrerer energien om en omsorg for mennesket ud fra en opfattelse af menneskets grundlæggende *svaghed* (med historisk baggrund i forrige og til dels dette århundredes elendige vilkår for arbejderne), ser man i liberalismen i højere grad på menneskets grundlæggende *styrke* og muligheder. Da tanken og viljen rent faktisk *er* frie, kan man sige, at liberalismen således er i bedre harmoni med menneskets indre natur end socialismen er det. Retten til frihed, den frihed vi bærer i vort indre, retten til at realisere denne frihed, må være en menneskeret.

I disse år oplever vi en stadig stigende opmærksomhed omkring menneskerettigheder og demokrati. Der vises en stadig større forståelse af nødvendigheden af at respektere og arbejde for begge dele. En grundlæggende menneskeret er retten til liv. Jeg kunne ønske, at dette blev udvidet til at gælde hele livsperioden, således at vi sikrer denne helt grundlæggende ret fra livets start til dets slutning. Dvs at vi kunne forsøge en formulering noget i retning af: Livet er helligt og ukrænkeligt fra undfangelse til død (Lejeune-erklæringen). At dette er kontroversielt i store dele af verden, med hensyntagen til den udbredte tilgang til lovlig, provokeret abort er klart. Men måske var det på tide at revurdere det ønskelige i, at indskrænke retten til liv til kun at gælde fra et vist stadium i det forløb, som alle levende mennesker har gennemgået, nemlig fostertilstanden.

Kampen for menneskerettigheder bliver ofte kædet sammen med kampen for demokrati. Det ser ud til, at demokrati er ved at blive opfattet, i hverttilfælde i demokratisk styrede lande, som en menneskeret. Altså at leve i et land med en fri, demokratisk forfatning, opfattes af stadig flere som en menneskeret. En fri, demokratisk forfatning må siges at være i overensstemmelse med liberalismens ånd.

Når jeg omtaler menneskerettighederne og demokratiet, er det fordi, at liberalisme grundlæggende kan ses som et forsøg på at sikre disse rettigheder, ud fra en erkendelse af menneskets indre natur og grundvilkår. Hvis vi skal sætte det enkelte menneske i centrum, må vi også anerkende dets umistelige rettigheder. Den grundlæggende rettighed må være retten til liv og derefter retten til frihed. Men det må være en frihed under ansvar. For at sikre det enkelte individs retssikkerhed, kan man formulere en variation af magtens tredeling på følgende måde: Den udøvende magt må ikke udstrækkes længere end til, at enhver borger har sin fulde frihed til at bryde enhver af de af den lovgivende magt demokratisk vedtagne love og regler. Brydes disse regler imidlertid, står borgeren til ansvar for den dømmende magt, der dømmes efter de demokratisk vedtagne love. Dødsstraf kan ikke accepteres, da vi må prioritere retten til liv højere end alt andet. Det enkelte menneske må stilles overfor samfundet, som det enkelte menneske er stillet overfor sin samvittighed: Frihed til at handle selvstændigt, men bryder man lovene og reglerne (~handler mod sin samvittighed) har det konsekvenser. Af de to står det enkelte menneske først til ansvar overfor sin samvittighed, dernæst overfor samfundet.

Skal vi sikre fred og sikkerhed i verden og i de enkelte lande, må vi i et ordnet samfund have visse fælles spilleregler, der er i overensstemmelse med menneskets natur. Da mennesket er frit, må vore love til stadighed afspejle dette. Som en klog mand engang har sagt, henvendt til lovgiverne: "Udform jeres love, som om I selv skulle rammes af hver eneste paragraf og bestemmelse!"

Dette er en variation af den kristne tanke: "Elsk din næste, som du elsker dig selv!" eller af Kon-Futzes ord: "Gør mod andre, som du vil have at andre skal gøre mod dig!". Disse ord er det fornuftigt, at lovgiverne (såvel som alle andre) lægger sig på sinde. Tvangslove, fx den tvungne værnepligt, strider mod menneskets indre, frie natur.

Omvendt kan man som rettesnor for det enkelte menneskes livsførelse citere J. F. Kennedy: "Spørg ikke, hvad samfundet kan gøre for dig, men hvad du kan gøre for samfundet!" Et ordnet, liberalt samfund må bygge på et samspil mellem borger og samfund, således at borgeren kan leve i overensstemmelse med sin indre, frie natur, retten til at tænke og handle frit og selvstændigt, men under ansvar for egne handlinger, sådan at borgeren "kan lide at være borger" og samfundet "kan lide at være samfund". Mennesket skal så at sige, med en EU-term, have

"initiativret".

Det frie, liberale samfunds ressourcer, der dels udgøres af menneskers og jordens ressourcer, må administreres af de frie markeds kræfter. Ved at producere i overensstemmelse med efterspørgslen, og med hensyntagen til jordens økologiske og menneskets fysiske og psykiske balance, skabes en sund cirkulation mellem menneske og produkt, en cirkulation, som vi kunne kalde "livskraftens cirkulation". At jeg kalder den det, skyldes, at "grundprodukterne" hovedsageligt tager sigte på menneskets fysiske behov, på det, der betinger livet, livskraften. Det, der er afgørende for, om der er "livskraft" i et produkt, det være sig et fysisk eller åndeligt produkt, er hvorvidt produktet peger mod menneskets indre, biologiske eller åndelige livskraftsbaner, dvs tager hensyn til menneskets ret og vilje til og opretholdelse af liv og frihed, fysisk som åndeligt. Da retten til liv er menneskets fundamentale ret, kan produkter, der bevisligt er skadelige for livets eller jordens fortsatte eksistens ikke accepteres (et indlysende eksempel på produkter, der truer begge dele, individuelt og globalt er våben).

Erfaringen viser, at i takt med menneskehedens udvikling, stiger behovet eller efterspørgslen efter produkter, enten fysiske eller åndelige. Forudsat at jorden ikke overbefolkes ud over al rimelighed, vil dette, i det ordnede, liberale samfund, skabe grobund for økonomisk vækst *samtidig med* at der tages hensyn til jordens økologiske balance. Sondringen må hele tiden være, om et givent produkt bevisligt er skadeligt for mennesket direkte, eller for menneskets fundament, jorden.

Det, det drejer sig om er, at få en sund, naturlig cirkulation mellem menneske og det mennesket producerer. Dette opnås ved kun at producere ting, der peger mod livet, fysisk og åndeligt. Gør man det, vil verdens værdier langsomt tiltage og ikke aftage. Men dette kan man ikke lovgive for, uden at gribe ind i det enkelte menneskes selvbestemmelsesret og frie tanke og vilje. Vi må, i lovgivningen for produktionen, og her tænker jeg primært på fysiske produkter, nøjes med følgende minimum: At sikre livets og klodens fortsatte eksistens, livet for den enkelte og for menneskeheden som sådan.

Hvis Kennedys vise ord, "spørg ikke hvad samfundet kan gøre for dig, men hvad du kan gøre for samfundet" får lov til at fæste rod i menneskenes hjerter, kan vi komme udover problemet med hvad vi, i et liberalt samfund, stiller op med de "svage". (Jeg er selv en af dem; jeg får førtidspension). Vi kan forsøge følgende formulering: I samme takt, som ansvaret for sikring af eget liv og velfærd, trods personlig, god vilje til det modsatte, glider den enkelte af hænde, træder samfundet ind og sikrer de fornødenheder, der herved mistes. Den ultra-liberale "jungle-lovs-vision" er et mareridt, der i høj grad har virket til skade for liberalismens grundlæggende, sunde natur. Vi har ansvar for os selv og hinanden, eftersom retten til liv og retten til frihed gælder for alle.

KONKLUSION

Da mennesket i liberalismen er i centrum, må udgangspunktet også være det enkelte menneskes rettigheder og pligter (Kennedy og...Nyrup). Socialismen har nærmest eneret på menneskekærlighed, mens den i virkeligheden undergraver kærlighedens fundament, ved at være i strid med menneskets indre, frie natur. Socialismen er et velment men misforstået forsøg på at tage vare på menneskets behov. Kærlighed og frihed, kærlighed og ansvar hører uløseligt sammen. Begge dele er, som jeg ser det, stærkest koncentreret i liberalismen. Liberalismen peger ikke hen imod et "endemål", et "paradis" men viser en mulig tilstand og levende proces, som der kan bygges videre på og som er i overensstemmelse med livets grundlæggende, dynamiske natur. Liberalismen tager hensyn til menneskets væsen, som det er, med dets frie tanke og frie vilje, samt med dets trang til at beskytte de "svagere". En verden, forenet i kærlighed, fred og frihed nås kun hvis vi tager hensyn til menneskets trang til at opnå disse ting. Liberalismen kan, som jeg ser det, være en del af vejen til dette.

cpo; omkring 1998-99